

Bey, Mustafa Servet Efendi, Santûrî Edhem Efendi, Leon Hancıyan, Giriftzen Âsım Bey ve Lemi Atlı gibi mûsikîşinaslar da onun meşhur talebelerindendir.

Şiirle uğraşan ve bir kısım bestelesinin güftesini bizzat yazmış olan Ârif Bey 1000'i aşkın şarkı ile 100'den fazla ilâhî ve diğer formlarda eser bestelemiş, ancak bunlardan yaklaşık üçte ikisi notasızlık yüzünden unutulmuştur. Bir tesbite göre günümüze ulaşan eserleri kırk dört makamdan meydana gelmiş olup (Öztuna, I, 103-108) bunlar arasında en çok nihâvend, kürdîlî-hicazkâr, hicaz, sûzinak, karcıgar, uşşak, hicazkâr, muhayyer, hüzam, rast, sabâ, isfahan ve hüseyinî makamlarının tercih edildiği görülmektedir. Suphî Ezgî'nin Hacı Ârif Bey külliyyatı üzerinde tamamlanmamış bir çalışması vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hacı Ârif, *Mecmûa-i Ârifî*, İstanbul 1290; Ergun, *Antoloji*, II, 560-561; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 267; IV, 265-266; V, 431-434; Mahmut R. Gazimihal, *Türk Askerî Muzikaları Tarihi*, İstanbul 1955, s. 100-101; İbnülemin, *Hoş Sada*, s. 66-72; Yılmaz Öztuna, *Hacı Ârif Bey*, Ankara 1986; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, Ankara [1986], I, 246-253; Sadi Yaver Ataman, *Mehmed Sadi Bey*, Ankara 1987, tür. yer.; Rauf Yektâ, "Bestekâr ve Hânende Hacı Ârif Bey Merhum", *Şehbâl*, sy. 39, İstanbul 1327, s. 294; a.m.f., "Hacı Ârif Bey", a.e., sy. 53 (1328), s. 92-93; Ruşen Ferit Kam, "Hacı Ârif Bey", *Radio*, sy. 33, Ankara 1944, s. 8; Avni Önsan, "Ebedileşen Dehalarıımız: Hacı Ârif Bey", *TMD*, sy. 25 (1949), s. 2-3, 22-24; Burhanettin Ökte, "Büyük Bestekâr Hacı Ârif Bey", *MM*, sy. 190 (1963), s. 275-278; Eşref Edib, "Ârif, Bestekâr Hacı Ârif Bey", *İTA*, I, 503-507; Öztuna, *BTMA*, I, 96-109.

BEKİR SİTKİ SEZGİN

HACI ÂRİF BEY, Kanûnî (1862-1911)

Türk virtüozü ve bestekârı.

İstanbul Aksaray'da Hûbyâr mahallesinde doğdu. İlk öğreniminden sonra girdiği Koca Mustafa Paşa Askerî Rüşdiyesi'nden mezun oldu. 1885 yılında Posta ve Telgraf Nezâreti Muhasebe Müdürlüğü'nde kâtip olarak göreve başladı. Bu görevde iken 13 Kasım 1893'te kendisine sâlise rütbesi verildi. 1895'te eyalet Posta ve Telgraf Müdürlüğü başkâtibi olarak Yemen'e tayin edildi. Hac farızasını da yerine getirerek San'a'ya giden Ârif Bey burada altı yıl kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. Posta ve Telgraf Nezâreti Tahrîrât-ı Ecnebiyye Kalemi'nde başkâtip olarak çalıştı. 5 Mayıs 1905'te sâniye rütbe-

sine yükseltildi. 1910 yılında tekrar Yemen'e gönderildiyse de oradaki isyan sebebiyle kısa sürede İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Nezâret muhasebesinde bir müddet başkâtiplik, ardından Galata Postahanesi'nde veznedarlık yaptı. Bu sırada üçüncü defa Yemen'e gitti, ancak bu görevi de kısa sürdü ve Menâha'da koleredan öldü.

Türk mûsikisinin önde gelen kanun virtüozları arasında yer alan Hacı Ârif Bey, bestelediği eserlerle güçlü bir bestekâr olduğunu da göstermiştir. Mûsikîye, memuriyetinin ilk yıllarında aynı dairede birlikte çalıştıkları kanûnî Sarı Talat Bey'den aldığı derslerle başladı. Birkaç yıl süren bu derslerin ardından kısa zamanda kendini tanıttı. Hacı Kirâmî Efendi'den din dışı eserler meşkettti. Yemen'de bulunduğu sırada da sazı ile meşguliyetini devam ettiren Ârif Bey kanunu mandalsız çaldı. Başlangıçta kolay olduğu için bu sazın mandalla çalındığını, ancak ilerleme kaydedildikten sonra işin parmaklara dayandığını, bazı eserlerdeki seslerde ve özellikle şedlerde mandalın yetersiz kaldığını, bu sesleri bulmak üzere mutlaka tırnağı perdelerde kullanmak gerektiğini belirtti. Zira mandallı kanunun başlangıçta kolay olmasına rağmen daha sonra zorlaştığını, ilk zamanlarda güç olan mandalsız kanunun ise giderek kolaylaştığını söyledi. Kanunu çok seri akort etmesi ve falsosuz sesler basması ile tanınan Ârif Bey bu sazı icrada yeni bir ekol meydana getirmiştir. Ayrıca bu sazda önemli bir merhale kabul edilen "fiskeli icra" şeklinin de ilk uygulayıcısı olduğu söylenmektedir.

Zekâî Dede, Bolâhenk Nûri Bey, Kaşıyarık Hüsâmeddin Efendi, Hacı Fâik Bey, Yeniköylü Hasan Efendi, Lâmekânî Mustafa Efendi gibi mûsikîşinaslarla aynı meclislerde bulunup onlardan faydalanma imkânı bulan Hacı Ârif Bey, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Koska'da faaliyete

başlayan Dârülmûsîkî-i Osmânî Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış ve Tepebaşı Tiyatrosu'nda Tanbûrî Cemil Bey, Santûrî Edhem Efendi ve Üdî Nevres gibi ünlü virtüozlarla konserler vermiştir. Bu arada birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında kanûnî İsmâil Zühdü, kanûnî Nâzım, kanûnî Reşad, kanûnî Tahsin, kanûnî Sâlim, kanûnî Fethi beylerle Fahri Bey (Kopuz) ve kendi oğlu Zeki Ârif Atagergin özellikle zikredilmelidir.

Yılmaz Öztuna'nın tesbitine göre Hacı Ârif Bey'den günümüze peşrev, saz semâisi, beste, semâi, marş, sirto ve şarkı formlarında doksanın üzerinde eser ulaşmış olup bunlardan yetmiş tanesi şarkıdır. Ayrıca bazı taksimleri plaklara alınan Hacı Ârif Bey, o devirde unutulmaya yüz tutmuş makamlardan sultânîyegâhı canlandırmaya çalışmıştır. Sultânîyegâh peşrevi onun en tanınmış eserlerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi (1315), s. 312; a.e. (1323 r.), İstanbul 1321, s. 552-553; a.e. (1325), İstanbul 1322, s. 602-603; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 73-74; Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 81-86; Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul 1973, s. 72; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, Ankara, ts. (TRT Müzik Dairesi yayını), II, 56-57; Zeki Ârif (Atagergin), "Ârif, Kanunî Hacı Ârif Bey", *İTA*, I, 507-509; Öztuna, *BTMA*, I, 94-96.

NURİ ÖZCAN

HACI BAYRÂM-ı VELÎ (ö. 833/1430)

Bayramiyye tarikatının kurucusu.

Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin piri Hacı Bayrâm-ı Velî, XIV. yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi döneminde Ankara'da doğdu. Taşköprüzâde, Mecdî Efendi, Sarı Abdullâh Efendi ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin verdiği bilgileri aktaran Bursalı Mehmed Tâhir'in risâlesi (*Hacı Bayrâm-ı Velî*, İstanbul 1329) ve Mehmed Ali Aynî'nin Bursalı Mehmed Tâhir'in eserindeki bilgileri aşmayan hacimli kitabı ile (*Hacı Bayrâm-ı Velî*, İstanbul 1343), Fuat Bayramoğlu'nun bu iki kitabı temel almakla birlikte daha çok Hacı Bayram ailesi adına vefatından sonra tesis edilen vakıflarla ilgili XVIII ve XIX. yüzyıl resmî belgelerini ihtiva eden ve dikkate değer bir gayret ürünü olan eseri (*Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı-Soyu-Vakfı*, I-II, Ankara 1983) dışında, hakkında kaynakların tenkidine dayalı ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Hacı Bayrâm-ı

Kanûnî
Hacı
Ârif
Bey

Veli'ye dair yazılan diğer kitaplar bu eserlerdeki sınırlı bilgilerin tekrarından ibarettir.

Doğum tarihi, adı, ailesi ve hayatının diğer safhaları hakkında bilgi yoktur. Bursalı Mehmed Tâhir, Abdülkâdir b. Yûsuf el-İşfahânî'ye ait 832 (1428-29) tarihli vakfiyede Hacı Bayram'ın adının "Kutbül-evliyâ eş-Şeyh el-Hâc Bayram b. Ahmed b. Mahmûd el-Ankaravî" olarak geçtiğini yazar (*Hacı Bayrâm-ı Velî*, s. 4). Mübârek Galib, Hacı Bayram'ın babasının ve dedesinin adını tesbit açısından çok önemli olan bu vakfiyenin vaktiyle yandığını söyler. Ancak daha sonra, ölümünden iki yıl önce Ankara'da kurulan bazı vakıflara şahitlik ettiğine dair Ramazan 831 (Haziran 1428) tarihli bir başka vakfiye daha tesbit edilmiştir. Ahmed Çelebi, İbn Mehmed Çelebi, Mecdüddin Ahmed b. Abdülhak, Abdülhak b. Ahmed ve Kadı Mehmed Celâleddin tarafından tesis edilen vakfın vakfiyesinin tesciline şahitlik eden on bir kişinin başında Hacı Bayram'ın adı "Kudvetü's-sâlikîn, kutbül-evliyâyî ve'l-ârifîn, el-hâdî ilâ tarîkı'l-Hakkı ve'l-yakîn, vâkıf-ı esrârî'l-vâsılın... Hacı Bayram b. Ah-

med b. Mahmûd..." şeklinde geçmektedir (Bayramoğlu, I, 12; Ateş, s. 21). Bu ifadede, Hacı Bayram'ın künyesi ve daha hayatta iken çok büyük mânevî nüfuza sahip olduğu da öğrenilmektedir.

Mehmed Ali Ayni, "Bursalı Mehmed Tâhir'in ve Mecdî'nin verdiği mâlûmata ve tahmine göre" Hacı Bayram'ın 753 (1352) yılında doğduğunu söyler (*Hacı Bayrâm-ı Velî*, s. 50). Bu iki eserde böyle bir bilgi bulunmadığı halde bu tarih bazı yazarlarca (Gölpınarlı, s. 33) Hacı Bayrâm-ı Veli'nin doğum tarihi olarak kabul edilmiştir. Fuat Bayramoğlu, soyundan gelenler arasında hazreti pîrin doksan yıldan fazla yaşadığına inanıldığını söyleyerek Hacı Bayram'ın 740 (1339-40) yılı dolayında doğmuş olabileceğini ileri sürer (*Hacı Bayrâm-ı Velî*, I, 12). Yakın zamanda İsmail Erünsal tarafından ilim âlemine tanıtılan, Bayramî Melâmîleri'nden Abdurrahman el-Askerî'nin 957 (1550) yılında telif ettiği *Mir'âtü'l-ışk* adlı eserinde de Hacı Bayram'ın doksanı aşkın bir yaşta iken vefat ettiğinin bildirilmesi (vr. 80°) Bayramoğlu'nun tahminini teyit etmektedir. İsmail Hakkı Bursevî, XVIII. yüzyıl başlarında telif ettiği *Silsile-i Celvetiyye*'de Hacı Bayram'ın babasının Koyunluca Ahmed diye tanıdığını, Safiyyüddin ve Abdal Murad adlı iki oğlu daha olduğunu belirtir (s. 74). Bu bilgi sonraki çalışmalarda aynen tekrar edilmiştir.

Âşıkpaşazâde'nin, "Rum'dan Şeyh Hacı Bayram vâkı oldu. Bunlar duaları makbul azizler idi" (*Târih*, s. 201) ifadesi dışında XV. yüzyıl kaynaklarında Hacı Bayram'ın hayatı hakkında bilgi yoktur. XVI. yüzyıl müelliflerinden Lâmiî Çelebi, Hacı Bayrâm-ı Veli'nin Ankara'da Çubuk suyu diye tanınan nehrin kenarındaki Solfasol (Zülfazl) köyünde doğduğunu, akıl ve şer'î ilimleri tahsil ettiğini, Ankara'da müderrislik yaptığını, daha sonra Somuncu Baba'ya intesap ederek kemalâtın en yüksek derecesine ulaştığını, çok etkili olan sohbetinin bereketi sayesinde birçok kimsenin yüce mertebelere vâsıl olduğunu ifade ederek bunlardan yedi kişinin (Ömer Dede, Akbiyık, Baba Nahnâs, İnce Bedreddin, Kızılca Bedreddin, Selâhaddîn-i Bolevî, Muslihuddin Halife) adını sayar (*Nefhât Tercümesi*, s. 684). Bu isimler dışında yukarıdaki bilgileri aynen tekrarlayan Taşköprizâde Hacı Bayram'ın Ankara'da vefat ettiğini, kabrinin ziyaretgâh olduğunu, burada yapılan duaların kabul edildiğini ilâve eder (*eş-Şekâik*, s. 55-56). Hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi, yine bir XVI. yüzyıl müellifi olan Mecdî'nin *Şekâik*

Tercümesi'nde bulunmakta olup (s. 77) Bursalı Mehmed Tâhir, Mehmed Ali Ayni ve Fuat Bayramoğlu'nun Somuncu Baba'ya intisabıyla ilgili verdiği bilgiler bu esere dayanmaktadır. Mecdî, Lâmiî ve Taşköprizâde'deki bilgiye ek olarak Hacı Bayram'ın Ankara'da Melike Hatun'un yaptırdığı Kara Medrese'de müderris iken burayı terkedip Somuncu Baba'ya intisap ettiğini söyler. Mecdî'nin, "Tarikat mensubu güvenilir kişilerden rivayet edilmiştir" kaydıyla naklettiğine göre Somuncu Baba, Şeyh Şücâüddin Karamânî'ye, "Ankara'da Hacı Bayram adlı bir müderris vardır, onu buraya davet et" diyerek kendisini Ankara'ya göndermiş, emri yerine getiren Şeyh Şücâüddin Hacı Bayram ile medresesinde ders verirken görüşmüş ve Şeyh Hamîd'in (Somuncu Baba) davetini bildirmiş, Hacı Bayram da, "Davete icâbet lâzımdır" deyip Şeyh Şücâüddin ile birlikte Kayseri'ye gitmiştir. Şeyh Hamîd, zâhir ulemâsının ve bâtın erbabının ölülerinin mertebelerini kendisine gösterip hangisini tercih ettiğini sormuş, Hacı Bayram da bâtın erbabının hallerini tercih ettiğini söyleyerek müderrislikten ayrılıp tasavvuf yoluna intisap etmiştir (*Şekâik Tercümesi*, s. 77). Hacı Bayram hakkında eser yazan adı geçen üç müellif bu olayı tartışmasız doğru kabul etmişlerdir. Mecdî, "Bazı kitaplarda 833 senesinde fevt oldu deyü bulundu" diyerek ölüm tarihine ışık tutar. XVI. yüzyıl kaynaklarında Hacı Bayram hakkında verilen bilgiler bunlardan ibarettir. Bu kaynaklarda halifesi olarak tanıtılan müridlerine, Somuncu Baba'ya ve Akşemseddin'e dair bilgi verirken Hacı Bayram'dan da bahsedilmektedir. Hacı Bayram'la ilgili yayınlarda, bu üç eserle XVII. yüzyılda yazılan Sarı Abdullâh Efendi'nin *Semerâtü'l-fuâd* ve XVIII. yüzyılda yazılan İsmail Hakkı Bursevî'nin *Silsile-i Celvetiyye* adlı kitaplarında verilen bilgiler esas alınmıştır. Abdurrahman el-Askerî'nin yeni bulunan *Mir'âtü'l-ışk*'i Hacı Bayram'la ilgili çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca XV. yüzyılın sonlarında veya XVI. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilen *Vilâyetnâme-i Sultan Şücâüddin* ile XVI. yüzyılda telif edilen *Menâkıb-ı Burhâneddin Eğridirî* ve *Menâkıb-ı Akşemseddin*'de de Hacı Bayram'a dair bazı bilgilere rastlanmaktadır.

Çocukluk ve gençlik dönemi hakkında bilgi bulunmayan Hacı Bayram'ın müderris olduğu yukarıda adı geçen kaynaklarda tekrar edilmektedir. Yıldırım Bayezid'in İsfendiyaçoğulları üzerine çıktığı se-

Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-ışk* adlı eserinde Hacı Bayrâm-ı Veli hakkında bilgi veren bir sayfa (İsmail E. Erünsal özel kütüphanesi)

fere askerleriyle birlikte müttetik ve rehine olarak katılan Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos Ankara'da bir Türk müderrisin evinde bir ay misafir olarak kalmış, ev sahibi müderrisle aralarında yirmi altı oturum süren dinî tartışmalar cereyan etmiş, imparator bu tartışmaları diyaloglar şeklinde yazarak faydalanması için küçük kardeşi Mora despotu Theodor Palaiologos'a göndermiştir. Eski Yunanca metni *Manuel II. Palaiologos Dialoge mit einem "Perser"* (Wien 1966) adıyla yayımlanan bu tartışmaların 1391 yılı kış aylarında yapıldığına ve Osmanlı kaynaklarında yer almadığına dikkat çeken Fuat Bayramoğlu, adı zikredilmeyen bu müderrisin Hacı Bayrâm-ı Velî olduğunu ileri sürer. Bayramoğlu, İmparator Manuel'in 1392 Şubatında Yıldırım Bayezid'in ordugâhından kaçtıktan bir süre sonra, Yıldırım'ı beğenmeyen ve onu eleştiren müderrisin de görevinden uzaklaştırıldığını yazdığını bildirir ve Hacı Bayram'ın Mecdî'nin anlattığı şekliyle Hamîd-i Velî'ye intisabının bu olaydan sonra gerçekleştiğini söyler. Ancak Yunanca kaynakta müderrisin padişahı eleştirdiği için görevinden uzaklaştırıldığı ifade edilirken Mecdî, Hacı Bayram'ın davet üzerine Kayseri'ye giderek Hamîd-i Velî'ye intisap ettiğini yazar. Bayramoğlu iki rivayet arasındaki bu farkı göz ardı ederek İmparator Manuel'in adını vermediği müderrisin Hacı Bayram olduğunda ısrar eder (*Hacı Bayram-ı Velî*, I, 17-18).

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin adı, müderrisliği ve Hamîd-i Velî'ye intisabı konusunda Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-İşk'*inde orijinal bilgiler bulunmaktadır. Emîr Sikkîni ve Bünyâmin Ayâşî'den sonra Hacı Bayram'ın makamına geçen Pîr Ali Aksarâyî'nin mensubu olan müellif bir mecliste Pîr Ali'ye, Hacı Bayram evlâdının, "Müderris idi, medreseden geldi, derviş oldu" dediklerini hatırlatarak görüşünü sorduğunda Pîr Ali, "Belî, onların dahi sözü gerçektir, aşk medresesinin müderrisidir; 've allemnâ min ledünnâ' ders-hânesinin kûşenîşinidir. Azizlerimiz bu fakîre böyle takrîr ettiler deyü buyururlardı" diyerek (Erünsal, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, s. 302) Hacı Bayram'ın zâhirî anlamda müderris olmadığını açıkça ifade eder. Ayrıca bu dönemi inceleyen eserlerde (Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi I; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*), Ankara'da Karamedrese diye bir medreseden söz edilmediği gibi, böyle bir medrese bulunmuş olsa bile Hacı Bayram'ın burada müderrislik yaptığı kanıtlanma-

dıkça Pîr Ali Aksarâyî'nin verdiği bilgiye itibar edilmelidir.

XVII. yüzyıl müelliflerinden Bayramî-Melâmî tarikatına mensup Sarı Abdullah Efendi Hacı Bayram'ın müderris olduğunu, ayrıca Yıldırım'a kapıcıbaşılık yaptığına dair bir rivayet bulunduğunu söyler (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 234). *Mir'âtü'l-İşk'*, hem bu konuda hem de Hacı Bayram'ın Somuncu Baba'ya intisabı konusunda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Abdurrahman el-Askerî, Yıldırım Bayezid'in kapıcıbaşı olan Hacı Bayram'ın asıl adının Nûman olduğunu belirttikten sonra Anadolu'ya gelip Yıldırım'ın askerini târumar eden Timur'un Yıldırım'ı tutup hapsettiğini, Somuncu Baba'nın bu olaylar sırasında Bursa'dan göç ederek Adana'ya gidip Ceyhan nehrinin kenarındaki Sis Kalesi'nin dağ yamacında bir köyde Nebî Sûfî adlı bir alemdarın evinde ikamet ettiğini bildirir. Somuncu Baba'yı önceden tanıyan Hacı Bayram onun nereye gittiğini araştırır, "Arab evi"ne gittiğini öğrenince sarayda önemli bir protokol görevlisi olan kapıcıbaşı kıyafetini değiştirip tüccar kıyafetine bürünür, yanına aldığı beş altı hizmetkârıyla birlikte Somuncu Baba'yı bulmak için Diyâriarab'a gitmek üzere yola çıkar. Adana'ya ulaşınca bir dostundan Somuncu Baba'nın yerini öğrenir. Hizmetkârlarıyla o köye varıp Nebî Sûfî'nin evini sorar ve nihayet şeyhle mülâki olur, elini öper. Somuncu Baba Anadolu'nun durumunu sorar; o da Yıldırım'ın öldüğünü haber verir. Şeyh Hamîd ona, "Muradın nedir?" deyince Hacı Bayram kendisine hizmet etmeye geldiğini, başka muradı olmadığını söyler. Hacı Bayram, bu fetret zamanında kendisiyle birlikte bulunmasının zor olduğunu, dervişliğe hazırlanmak gerektiğini hatırlatan Somuncu Baba'ya, "Emrin neyse öyle olsun, rızâ senindir" der. Somuncu Baba ona yanındakilerin kim olduğunu sorar. Hacı Bayram bazılarının kulları, bazılarının da arkadaşları olduğunu söyleyince Adana'ya gitmesini, kullarının ve arkadaşlarının gönüllerini hoşnut ederek geri göndermesini, üzerindeki elbiseleri değiştirip dervişâne kisve ile dönmesini tavsiye eder. Akşam köye dönünce Somuncu Baba ona, "Adını da tebdil edelim" der. Birkaç gün sonra kurban bayramı olduğundan kendisine "Hacı Bayram" adını verir. Somuncu Baba bayram ertesi Hacı Bayram ile birlikte önce Şam'a, kısa bir süre sonra da Hicaz'a gider. Hac dönüşü Adana'ya uğrayıp Nebî Sûfî'yi de alarak Aksaray'a gelirler. Somuncu Baba bir yıl sonra Hacı Bayram'ı Ankara'ya gönderir

(Erünsal, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, s. 300, 301).

Abdurrahman el-Askerî'nin verdiği bu bilgiler ışığında Hacı Bayram'ın Somuncu Baba'ya, şimdiye kadar hiçbir delile dayanmadan ileri sürüldüğü gibi (Bayramoğlu, I, 21), 1394 veya 1397 yılında değil, Yıldırım Bayezid'in ölüm tarihi olan 13 Şâban 805'ten (8 Mart 1403) yaklaşık üç buçuk ay sonra (Haziran 1403) intisap ettiği, vefatında yaşının doksan civarında bulunduğu dikkate alınarak bu sıralarda altmış yaşlarında olduğu söylenebilir. Bu durumda Hacı Bayram'ın Somuncu Baba'nın vefatının (815/1412-13) ardından Ankara'ya geldiği (Bursalı Mehmed Tâhir, s. 3), o zamana kadar şeyhinin yanından hiç ayrılmadığı (Mehmed Ali Aynî, s. 67; Bayramoğlu, I, 22) şeklindeki görüşlerin doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Anadolu'da siyasî otorite boşluğunun yaşandığı ve halkın büyük sıkıntılar içinde bulunduğu Fetret döneminde Ankara'ya dönen Hacı Bayram'ın kaynaklarda bu yıllardaki faaliyetlerine ışık tutacak bilgi yoktur. Ancak mürşidi Somuncu Baba'nın yanından ayrılırken, "Sultanım, ne amel üzerine olalım, sanat bilmem ne işleyelim?" deyince, "Ekin ek, burçak ek" cevabını alması ve "Ankara'ya varıp burçak ekmesi" (Erünsal, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, s. 302), Ankara'ya dönünce tekke ve zâviye inşa etmeyip çiftçilikle meşgul olduğunu göstermektedir. Bu yıllarda mânevî şahsiyetinin insanları gidecek kadar büyük boyutlara ulaşmış olmalıdır. XVII. yüzyıl müelliflerinden Sarı Abdullah Efendi Hacı Bayram'ın halkı dalâlete sevkettiği, saltanat davasına kalkışma ihtimali bulunduğu ileri sürülerek padişaha şikâyet edildiğini söyler (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 235). Hacı Bayram'ın, II. Murad'ın tahta geçişinden bir yıl önce aynı gerekçeyle idam edilen Şeyh Bedreddin Simâvî ile Konya'da buluşarak birlikte halvete giren Somuncu Baba'nın halifesi olması (Halil b. İsmâil, s. 87) bu şikâyetin gerçek sebebi kabul edilebilir.

Hacı Bayram'ın II. Murad tarafından o dönemde devletin merkezi olan Edirne'ye çağırılmasıyla sonuçlanan bu olayı menkıbevi tarzda geniş olarak anlatan Sarı Abdullah Efendi (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 235-240) bunun hangi tarihte meydana gel-

diği konusunda bilgi vermez. Bir saray çavuşu Hacı Bayram'ı Edirne'ye getirmesi, muhalefet ederse tutuklanması tenbih edilerek Ankara'ya gönderilmiş, çavuş Ankara yakınlarına geldiğinde Hacı Bayram atına binerek çavuşu karşılamaya çıkmış, karşılaştıklarında ona nereye gittiğini sormuş, çavuş, "Hacı Bayram derler bir müddeî varmış, bazı fesâdâtı sultana arzolunduğundan onu Edirne'ye götürmeye geldim" deyince Hacı Bayram çavuşa aradığı kişinin kendisi olduğunu söylemiş, bu sırada onun mübarek yüzünde "nûr-ı Muhammedî"yi temaşa eden çavuş yaptığı'nın büyük bir küstahlık olduğunu anlayarak kendisinden özür dilemiştir. Hacı Bayram çavuşla birlikte Edirne'ye giderken Gelibolu'da *Muhammediyye* müellifi Yazıcızâde Mehmed kendisine intisap etmiştir.

Sarı Abdullah Efendi, Edirne'de Hacı Bayram'la görüşen II. Murad'ın, hakkında söylenenlerin iftira ve dedikodu olduğunu anlayarak kendisinden özür dilediğini ve büyük bir saygı gösterdiğini, ayrıca ondan Eskicami'de vaaz vermesini rica ettiğini, fakat Hacı Bayram'a yine de düşmanlık besleyenler olduğunu, hatta bir vezirin onu zehirlemeye kalkıştığını, vezirin kendisine sunduğu zehirli şerbeti, "Biz içelim, zararı başkasına olsun" diyerek içtiğini ve vezirin o anda düşüp öldüğünü kaydeder (a.g.e., s. 236-237).

Hacı Bayram'ın Edirne'ye gidişi muhtemelen II. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında (1421-1424) gerçekleşmiştir. Yanında Akşemseddin'in de bulunduğu, Hacı Bayram'ın II. Murad'a Akşemseddin'i kastederek İstanbul'un fethinin "köse"nin duasıyla Şehzade Mehmed'e nasip olacağını söylediği şeklindeki rivayet (*Risâle-i Beşir Çelebi*, vr. 16^a) doğru değildir. Çünkü Hacı Bayram vefat ettiğinde Fâtih Sultan Mehmed henüz doğmamış (d. 835/1432, Danişmend, I, 212) veya bir rivayete göre Hacı Bayram'ın vefat ettiği 833 (1430) yılında doğmuştu (İnalçık, s. 55-56). Akşemseddin'in menâkıbını yazan Enîsî de onun Hacı Bayram ile Edirne'ye gittiğinden söz etmemektedir. Fuat Bayramoğlu, hiç-

bir ciddi delil göstermeden onun Edirne'ye bir defa daha gittiğini ileri sürer. Sarı Abdullah'ın ve ondan naklen Mehmed Ali Aynî'nin, Akşemseddin'in İstanbul'un fethinde askerinin mânevîyatını yükseltmek üzere Hacı Bayram tarafından gönderildiğini söylemeleri de asılsız bir idiadır (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 241; *Hacı Bayrâm-ı Velî*, s. 55).

Ankara'ya dönüşünden sonraki dönemde Hacı Bayram'ın devletle ilişkileri konusunda bilgi yoktur. Ancak Bayramî derişlerinin vergiden muaf tutulduğuna bakılarak tarikatın faaliyetlerini daha güven içinde sürdürdüğü söylenebilir. Bayramiyye tarikatı bu yıllarda Ankara ve çevresinde büyük bir yaygınlık kazanmıştı. Bayramîler'in vergiden muaf tutulmaları yüzünden Ankara ve çevresinde vergi toplanamaz hale geldiğini öğrenen II. Murad'ın, Hacı Bayram'a kaç müridi olduğunu kendisine bildirmesini istemesiyle ilgili meşhur menkıbe (Sarı Abdullah Efendi, s. 240), Bayramiyye'nin bu yıllardaki yaygınlık derecesi hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.

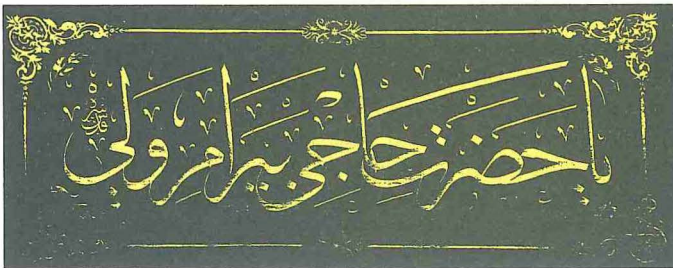
Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerini idrak eden ve kurduğu Bayramîlik tarikatıyla Anadolu'nun mânevî yapısının şekillenmesinde büyük katkıları olan Hacı Bayrâm-ı Velî Ankara'da vefat etti; vefatından birkaç yıl önce yaptırılan ve kendi adıyla anılan caminin yanına defnedildi. "İrtihâlü'l-insân" terkibi ölümüne tarih düşürülmüştür. Kabrinin üzerine daha sonra inşa edilen türbe Ankara'nın en önemli ziyaretgâhidir.

Eski kaynaklarda Hacı Bayram'ın evliliği ve çocuklarına dair bilgi yoktur. Sadece Abdullah b. Velîyyüddin'in *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'sinde (s. 35) Eşrefoğlu'nun Hacı Bayram'ın müridi ve halifesi olduğundan, Hacı Bayram'ın kızı Hayrünnisâ'yı onunla evlendirdiğinden bahsedilmektedir. *Mir'âtü'l-ışık*'taki, "Sultânım, şimdi evlâdı böyle demezler" (Erünsal, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, s. 302), ifadesinden Hacı Bayram'ın evlendiği ve çocukları olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Bayram'ın soyu hak-

kında araştırmalarda bulunan Fuat Bayramoğlu'nun bu konuda "en eski belge" dediği, düzenlenme tarihi belli olmayan, ancak Sâlih Baba'ya (ö. 1099/1687-88) kadar yürütüldüğünden XVII. yüzyılın sonları veya XVIII. yüzyılın başlarında hazırlandığı anlaşılan şecerede Hacı Bayram'ın beş erkek (Ahmed Baba, Edhem Baba, Baba Sultan, İbrâhim ve Ali) ve üç kız çocuğu olduğu görülmektedir. Ahmed Baba'nın 941'de (1534) vefat eden oğlu Şeyh Edhem Baba vasıtasıyla devam eden şecere, daha sonra çeşitli tâli kollara ayrılarak günümüze kadar ulaştırılmıştır (Bayramoğlu, I, 85, 102-104).

Tarikat silsilesi müşşidi Somuncu Baba, Ali Erdebîlî, Sadreddîn-i Erdebîlî vasıtasıyla Safeviyye tarikatının piri Safiyyüddîn-i Erdebîlî'ye ulaşan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ilk kaynaklarda halife tayin ettiğine dair bilgi bulunmadığı halde Akşemseddin'in menâkıbını yazan Enîsî onun Akşemseddin'e kısa zamanda hilâfet verdiğini söyler (*Menâkıb-ı Akşemseddin*, s. 131). Sarı Abdullah Efendi ise Hacı Bayram'ın hayatta iken hiç kimseye hilâfet vermediğini, vefatından sonra "altı nefes" (İnce Bedreddin, Kızılca Bedreddin, Uzun Selâhaddin, Akbıyık, Akşemseddin, Ömer Dede Bursevî) ortaya çıktığını yazar (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 143-144). Sarı Abdullah Efendi'nin "halife" yerine "nefes" ifadesini kullanması önemlidir. Çünkü müellifin de mensup olduğu Bayramî-Melâmî geleneğinde hilâfet verme âdeti yoktur. Bütün tasavvufî neşveleri temsil eden deyimleriyle bir "insân-ı kâmil" olan Hacı Bayrâm-ı Velî vefat ederken kime tâbi olacaklarını soran müridlerine, kendisinden duydukları maarif ve vahdet sırları bütün kemâlâtıyla kimde tecelli ederse onun sohbetinde bulunmalarını tavsiye etmiştir (Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'den naklen Sun'ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, vr. 39^a). Onlara göre insân-ı kâmilin hakikati sadece bir kişide tecelli eder; gerçek halife de odur (Sun'ullah Gaybî, *Biatnâme*, vr. 4^a).

Hacı Bayram ile Eşrefoğlu Rûmî arasındaki münasebet, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. XVI. yüzyıl kaynaklarında bu hususta bilgi bulunmamaktadır. Sarı Abdullah Efendi Eşrefoğlu Rûmî'den bahsederken Hacı Bayram'ın, meşrebini zühde ve riyâzete mütemayil gördüğü Eşrefoğlu'nu Kâdiriyye'den Hüseyin-i Hamevî'ye gönderdiğini ifade eder (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 145). Sarı Abdullah Efendi ilk olarak yukarıda aktarılan bilgiyi verir. Eşrefoğlu'nun Hacı Bay-

Hacı Bayrâm-ı Velî adına düzenlenen bir levha (Ankara Etnografya Müzesi, Envanter nr. 15361)

ram'a intisap ettiği, on bir yıl onun imamlığını yaptığı, Hacı Bayram'ın, kızı Hayrûnnisâ'yı Eşrefoğlu ile evlendirerek onu İznik'e halife olarak gönderdiği şeklindeki bilgiler sadece, 1228'den (1813) sonra telif edildiği anlaşılan Abdullah b. Velî-yüddin'in *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'sine dayanmaktadır. Menâkıbnâmedeki bu bilgiler hiçbir tarihî tenkide tâbi tutulmadan Hacı Bayram ve Eşrefoğlu ile ilgili bütün yayınlarda tekrar edilmiştir. Eşrefoğlu'nun *Müzekki'n-nüfûs*, *Tarikatnâme* ve divanında, Hacı Bayram'la ilgili en küçük bir işareti dahi bulunmaması, aralarında şeyh-deriş ve kayınpeder-damat ilişkisinin mevcut olmadığı ihtimalini daha da güçlendirmektedir.

Sâdik Vîcdânî, adlarını vermeden Hacı Bayram'ın on dört halife bıraktığını söylerken Fuat Bayramoğlu, kaynaklarda Hacı Bayram mensubu olarak gördüğü herkesi bu sayıya ilâve ederek halifelerinin sayısını yirmi sekize çıkarmıştır (*Hacı Bayram-ı Velî*, I, 48-57). Ancak bunlardan bir kısmının (İbnü'l-Mısırî, Elvân-ı Şîrâzî, Abdülkâdir-i İsfahânî, Bardaklı Baba, Baba Yûsuf Seferhisârî, Abdürrahim Karahisârî, Şeyh Şâmî gibi) Hacı Bayram'a mensubiyetleri bile şüphelidir. Son zamanlarda yapılan bir araştırmadan, Hacı Bayram'ın halifesi olduğuna dair yaygın bir kanaat bulunan Şeyhî'nin Emîr Sultan'a mensup olduğu anlaşılmıştır (Bilgin, s. 123-139). Kemal Ümmî ise Hacı Bayram'ın pîrdaşıdır.

II. Bayezid devri kazaskerlerinden İmam Ali Efendi'nin, Hacı Bayram'ın müridi olan babasından naklen Lâmi'ye anlattıkları Hacı Bayram'ın kişiliğini tesbit açısından önemlidir. İmam Ali Efendi'nin babası, Akşemseddin'e, intisap etmesi için Hacı Bayram'ı tavsiye etmiş, fakat Akşemseddin, Hacı Bayram'ın nefislerini terbiye etmek için dervişleriyle birlikte halktan yardım toplamaya çıkmasını doğru bulmadığı için Zeynüddin el-Hâfî'ye intisap etmeyi tercih ederek Halep'e doğru yola çıkmıştı. Ancak rüyasında boynunda bir zincir bulunduğunu, zincirin ucunun da Hacı Bayram'ın elinde olduğunu gören Akşemseddin geri döner ve İmam Ali Efendi'nin babasına giderek rüyasını anlatır. Akşemseddin ile birlikte Hacı Bayram'ın bulunduğu yere gittiklerinde Hacı Bayram'ın köylüler ve birçok dervişle birlikte burçak imecesi yapmakta olduğunu görürler. Yemek vakti teknelerle yoğurt ve buğday aşı getirilir. Hazret herkese bunu bizzat dağıtır, köpeklerle de bir miktar verir (*Nefehât Tercümesi*, s. 685). Bu olay son-

raki kaynaklarda (meselâ bk. Mecdî, s. 240; Enîsî, s. 130) daha farklı şekillerde anlatılır. Mecdî, Akşemseddin'in Hacı Bayram'ı müridleriyle birlikte orak biçerken bulunduğunu, çarşı ve pazarda tabl, nakkâre, tuğ ve alemle dolaşarak fakirlere, muhtaçlara ve borçlulara yardım topladığını, onun maksadını anlamayan Akşemseddin'in dilencilik yaptığını sanarak intisap etmekten vazgeçtiğini söyler. Bu rivayetlerden, mürşidi Somuncu Baba'nın "burçak ek" tavsiyesine uyan Hacı Bayram'ın çiftçilik yapıp elinin emeğiyle geçindiği, halkla birlikte yaşadığı anlaşılmaktadır. Tabl, nakkâre, tuğ, alemin fütüvvet alâmetleri ve Ankara'nın o dönemde bir ahî merkezi olduğu, fütüvvetin melâmetle yakın ilişkisi bulunduğu hatırlanacak olursa Hacı Bayram'ın kişiliğini tesbit etmek daha da kolaylaşır. Hacı Bayram, melâmet neşvesini Anadolu'ya getiren mürşidi Somuncu Baba gibi tekke kurmuş, vakıf tesis etmemiş ve vakıf gelirleriyle geçinmemiştir. Tarikatlarda çok yaygın olan bu iki müesseseye rağbet etmemesi onun melâmet neşvesine sahip oluşuyla ilgilidir.

Seyyid Nesîmî'nin Hacı Bayram'ı ziyaret gelmesi şahsiyetini tesbit açısından önemli bir olaydır. Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, bir dervişin, "Sultânım, Nesîmî diye biri geldi, bazı kemâlâtı var, meselâ 'ene'l-hak' demek ister" deyince Hacı Bayram'ın, "Yâ beyim, bu oturan kelle-i himâr mı?" diye cevap verdiğini söyler (bk. Gaybî, *Sohbetnâme*, vr. 18^a). Hacı Bayram'ın bu cevabından, onun "ene'l-hak" konusunda Nesîmî'den çok daha ileri noktalarda olduğu anlaşılmaktadır. İbrâhim Efendi'nin yukarıdaki ifadesinden Hacı Bayram'ın Nesîmî ile görüşüp görüşmediği pek anlaşılmıyorsa da Abdül-baki Gölpınarlı Nesîmî'nin Hacı Bayram tarafından kabul edilmediğini yazmış (*Nesîmî, Usulî, Ruhi*, s. 27), bu bilgi başka yazarlarca da tekrar edilmiştir (*Nesîmî Dîvânı*, hazırlayanın önsözü, s. 31).

Vilâyetnâme'de Hacı Bayram-ı Velî'nin Sultan Şücâüddin'i ziyaret etmek istediği, müridlerinden bazılarının Şücâüddin gibi kaşı kirpiği yoluk bir kimseyi ziyaret etmesinin doğru olmayacağını söylemelerine rağmen onları dinlemeyip yanında müridleri olduğu halde Ankara'dan kalkıp Eskişehir tarihiyle şeyhin zâviyesine giderek Şücâüddin'in elini öptüğü, şeyhin Hacı Bayram'ı çok iyi ağırladığı, Hacı Bayram'ın üç gün, üç gece Şeyh Şücâüddin ile sohbet ettikten sonra Ankara'ya döndüğü rivayet edilmektedir.

Mecdî'nin, Şeyh Hamîd'in sohbetinde bulunduğunu, II. Murad'ın hayatını kurtardığı için Edirne'de adına bir mescid ve zâviye inşa edildiğini söylediği (*Şekâik Tercümesi*, s. 94) Şücâüddin Karamânî ile Hacı Bayram'ı Ankara'ya davet etmek için gönderdiği Şeyh Şücâüddin'in aynı kişi olması mümkündür. Müridlerinin bile hoş görmediği "kaşı kirpiği yoluk" (kalenderî) Şeyh Şücâüddin'in Somuncu Baba'nın Hacı Bayram'a gönderdiği kişi olması Hacı Bayram'ın meşrebini göstermesi bakımından önemlidir. *Vilâyetnâme*'de ayrıca Şeyh Şücâüddin'in Kemal Ümmî ve Seyyid Nesîmî ile münasebetlerinden söz edilmektedir. Hacı Bayram'ın Şeyh Şücâüddin ve Kemal Ümmî ile aynı mürşide mensup bulunması yakın çevresini belirleme açısından ehemmiyetli bir husustur.

Şerîfzâde Mehmed'in 1005 (1596) yılında kaleme aldığı *Menâkıb-ı Burhâneddin Eğridirî*'de, Şeyhülislâm Berdeî adlı bir sûfinin Hoy'dan Anadolu'ya gelirken önce Ankara'ya uğrayıp Hacı Bayram'ı ziyaret ettiği, Hacı Bayram'ın onun geleceğini önceden haber verdiği anlatılmaktadır ki bu olay, onun Safevîye tarikatinin merkeziyle yakın ilişkisini sürdürdüğünü ve o bölgelerde de tanındığını ortaya koymaktadır.

Hacı Bayram-ı Velî ile ilgili ilk kaynaklarda sohbetinin çok etkili olduğu söylenmekteyse de bu sohbetlerin muhtevası hakkında bilgi verilmemektedir. Vahdet neşvesinin en yetkin örneklerinden olan Fahreddin-i Irâkî'nin *Lema'ât* adlı eserini Türkçe'ye tercüme eden müridlerinden İnce Bedreddin eserin başında, Hacı Bayram'ın sohbetlerinde *Lema'ât*'ın rumuz ve esrarını anlattığını, dervişlerin birçoğunun Farsça ve Arapça bilmediklerinden dolayı üzülp durumu kendisine bildirdiklerini ve eseri Türkçe'ye çevirmesi için kendisini zorladıklarını, bu durumu öğrenen Hacı Bayram'ın ona "kudret vere, kudret vere" diye hitap ettiğini, böylece tercümeyi onun himmeti berekâtıyla yaptığını anlatır (*Tercüme-i Lemeât*, vr. 2^{a-b}). Hacı Bayram'ın sohbetleriyle ilgili bu ilk elden ve tek kaynağın verdiği bilgilerden onun Arapça ve Farsça bildiği, sohbetlerinin yüksek bir ilim ve irfan meclisi olduğu anlaşılmaktadır.

Süleyman Kefevî, XVI. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı *Ketâ'ibü d'lâmî'l-ağ-yâr* adlı eserinde Hacı Bayram'ın vefatının ardından önde gelen iki müridi Akşemseddin ile Emîr Sikkîni arasında meşrep farklılığından dolayı bir soğukluk ortaya çıktığını, Akşemseddin'in Emîr Sikk-

kîn'ye, meclislerine katılmadığı takdirde Hacı Bayram'ın taç ve hırkasını kendisinden alacağını söylemesi üzerine Emîr Sikkî'nin bir ateş yakarak içine oturduğunu, taç ve hırkanın yanıp kendisine bir şey olmadığını anlatır (vr. 524^b-526^b). Bu rivayet daha sonra Sarı Abdullah Efendi (*Semerrâtü'l-fuâd*, s. 241 vd.) ve La'îzâde Abdülbâki (*Sergüzeşt*, s. 18-19) tarafından da kaynak gösterilmeden bazı değişikliklerle anlatılmıştır. Müstakimzâde ise olayı Süleyman Kefevî'nin eserinden iktibas ederek yeniden ele almış (*Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*, vr. 4^a vd.), Sâdık Vîcdânî de bu kaynaklarda verilen bilgileri kendince yorumlamıştır (*Tomar-Melâmilik*, s. 35).

Ketâib'den daha önce kaleme alınan *Mir'âtü'l-ışık*'ta bu konuda farklı bilgiler bulunmaktadır. Eserde olayın, Hacı Bayram'ın vefat ettiği gece bazı dervişlerin Emîr Sikkî'nin gönlünü kirmaları üzerine meydana geldiği, taç ve hırkanın kül olduğu, ancak kendisine ve Hacı Bayram'ın ona verdiği "ak çuka"ya bir şey olmadığını, bu olaydan sonra Emîr Sikkî'nin taç ve hırka giymediği anlatılmakta ve en önemli nokta olarak da hadisenin bir tarafı olduğu rivayet edilen Akşemseddin'den söz edilmemektedir (vr. 80^b-81^a).

Hacı Bayram'ın vefatından sonra dervişlerinin bir kısmı ilâhî aşk, cezbe ve melâmeti temsil eden Emîr Sikkî'ye; zühd, takvâ ve riyâzete temayülü olanlar da Akşemseddin'e tâbi olmuştur.

Taç, hırka, tekke, evrad, ezkâr ve vakıf müessesesini kabul etmeyip tam bir melâmet kisvesine bürünen, sohbeti esas alan, vahdet-i vücûd neşvesini ve Ehl-i beyt muhabbetini ön plana çıkararak Emîr Sikkî'nin yolunu takip eden sûfilere Bayramî Melâmîleri adı verilmiştir. Bayramî Melâmîleri, Hacı Bayram'ın silsilesinin devletin önemli bir problemi haline gelmiş olan Safevîler'e ulaşması, esnaf teşkilâtıyla yakın ilişkileri sebebiyle geniş halk kitlelerini etkilemeleri tehlikesi, resmî-Sünnî düşünceyle bağdaşmayan mehdî ve kutub inancı, vahdet-i vücûd ve Ehl-i beyt konusundaki görüşleri yüzünden XVI ve XVII. yüzyıllarda devletin sıkı takibatına uğramışlardır.

Akşemseddin yolundan giden Şemsîyye tarikatı ise silsilelerinden Safevîyye'yi çıkararak (Enîsî, s. 140) devletle ittifak edip klasik Sünnî bir tarikat haline gelmiştir. Ankara'daki pîr makamını temsil eden şeyhler Şemsîyye hilâfetine sahip oldukları için devlet tarafından desteklenmiş, Hacı Bayram adına tesis edilen zengin vakıflar tasarruflarına verilmiştir.

İsmâil Hakkı Bursevî, Celvetiyye'yi Muk'ad Hızır Dede vasıtasıyla doğrudan Hacı Bayram'a bağlar (*Silsile-i Celvetiyye*, s. 76). Celvetî şeyhlerinden Yâkub Avfî de bu görüşü tekrar eder (*Hediyyetü's-sâlikîn*, s. 4).

Sade bir dille ve hece vezniyle yazılmış, vahdet neşvesini terennüm eden dört şiiri dışında Hacı Bayram'ın günümüze intikal eden eseri yoktur (şiirlerin karşılaştırmalı metinleri için bk. Mazioğlu, s. 103-108). Ömer b. Mezîd tarafından 840'ta (1437) derlenen *Mecmûatü'n-nezâir*'deki Bayram mahlaslı dört nazîre gazeli Fuat Bayramoğlu bir hüküm belirtmeden kitabına almıştır (*Hacı Bayram-ı Velî*, II, 234-237). Hasibe Mazioğlu, Hacı Bayram-ı Velî'nin bunları zâhir ilimleriyle uğraştığı sırada yazmış olabileceği görüşündedir (*I. Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildirileri*, s. 109-113). Bu şiirlerin ve yine Fuat Bayramoğlu'nun çok muahhar bir dönemde tertiplenmiş bir cönkte bulup yayımladığı tasavvufî muhtevalı beş gazelin ona ait olması pek mümkün görünmemektedir (a.g.e., s. 39-49).

Hacı Bayram'a ait olduğu kaydıyla bazı yazma mecmualarda rastlanan (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 619, vr. 205^a-206^b; Hacı Mahmud Efendi, nr. 267, vr. 169^b-172^a), dil ve üslûbundan XVII. yüzyılda veya sonrasında yazıldığı anlaşılan iki mektup (çevriyazı metinleri için bk. Bayramoğlu, II, 238-241) kesinlikle ona ait değildir.

Enîsî'nin Akşemseddin'in eserleri arasında zikrettiği (*Menâkub-ı Akşemseddin*, s. 131), adı Hacı Bayram'ın bazı sözlerinin şerhi olduğu intibahı veren *Şerh-i Akvâl-i Hacı Bayram-ı Velî* adlı eser, Akşemseddin'in *Hall-i Müşkilât* adlı eserinin bazı bölümlerinden ibarettir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nesimî Dîvânı (haz. Hüseyin Ayan), Ankara 1990, hazırlayanın önsözü, s. 16, 31; Ömer b. Mezîd, *Mecmûatü'n-nezâir* (nşr. Mustafa Canpolat), Ankara 1982, s. 29, 275, 327, 362; Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 21; İnce Bedreddin, *Tercüme-i Lemeât*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Ulucami, nr. 1715/1, vr. 2^a-b; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 684-685; Abdurrahman el-Askerî, *Mir'âtü'l-ışık*, İsmail Erünsal özel kütüphanesi, vr. 80^a-82^b; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 55-56; Süleyman Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 263, vr. 524^a-526^b; Latîfî, *Tezkire*, s. 215-217, 286; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 77, 94, 129, 240, 241; Mehmedzâde Şerîf, *Menâkub-ı Burhâned-din Eğridirî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 4552, vr. 5^a vd.; Dervîş Ahmed, *Menâkub-ı Kemâl Ümmî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 1323, vr. 2^a; *Menâkub-ı Hacı Bayram Sultan bâ Sultan Murad Gazi*, Süleymaniye Ktp.,

Mihrişah Sultan, nr. 443, vr. 19^b-20^a; Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, *Divan*, İÜ Ktp., TY, nr. 333, vr. 67, 98; a.mlf., *Müftü ü Muhtasar*, İÜ Ktp., TY, nr. 698, vr. 16^a; Sarı Abdullah Efendi, *Semerrâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 143-144, 234-240, 241 vd.; a.mlf., *Cevheretü'l-bidâye ve dürretü'n-nihâye*, İÜ Ktp., nr. 175, vr. 161^b-164^b; Halil b. İsmâil, *Simauna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı* (nşr. Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), İstanbul 1968, s. 87; İbn İshâ Saruhânî, *Füsûl-i Aşere*, Nihat Azamat özel kütüphanesi, vr. 3^a-4^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 437; III, 31; Abdullah b. Velîyüddin, *Menâkub-ı Esrefzâde* (nşr. Abdullah Uçman - Önder Akıncı), İstanbul 1976, s. 35; Sun'ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 3137, vr. 18^a, 39^a; a.mlf., *Biâtname*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 3435, vr. 3^a; *Risâle-i Beşir Çelebi*, TSMK, Hazine, nr. 1783, vr. 16^a-b; Enîsî, *Menâkub-ı Akşemseddin* (haz. Ali İhsan Yurd-Mustafa Kaçalin, Akşemseddin, *Hayatı ve Eserleri* içinde), İstanbul 1995, s. 129-149; İsmâil Hakkı Bursevî, *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul 1291, s. 73-75; La'îzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt*, İstanbul, ts., s. 14-18; Müstakimzâde, *Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3755, vr. 1^a-10^b; a.mlf., *Risâle-i Tâciyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 6700, vr. 26^a; a.mlf., *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 628, vr. 177^a; Ahmed Hasib Efendi, *Silkü'l-leâl-i Âli Osmân*, İÜ Ktp., TY, nr. 104, vr. 308^a; Harîrîzâde, *Tibyan*, I, vr. 173^b-175^a; Yâkub Avfî, *Hediyyetü's-sâlikîn*, İstanbul 1329, s. 4; Bursalı Mehmed Tâhir, *Hacı Bayram-ı Velî*, İstanbul 1329; *Tomar-Melâmilik*, s. 35; Mübârek Galib, *Ankara*, İstanbul 1341, s. 5; Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, İstanbul 1343; Hüseyin Vassâf, *Seftine*, II, 251-253; Abdülbâki [Gölpınarlı], *Melâmilik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 33-39; a.mlf., *Nesimî, Usulî, Ruhi*, İstanbul 1953, s. 27; a.mlf., "Hacı Bayram-ı Velî", *TDL (Halk Edebiyatı Özel Sayısı)*, XIX/207 (1968), s. 384-387; Danişmend, *Kronoloji*, I, 212; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 538; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954, s. 55-56; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi I; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, I; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı-Soyu-Vakfı*, I-II, Ankara 1983; a.mlf., "Hacı Bayram-ı Velî Hakkında Yeni Bilgiler Bulunan İki El Yazması Eser", *I. Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildirileri*: 8-9 Mart 1990, Ankara 1991, s. 37-54; İbrahim Ateş, "Hacı Bayram-ı Velî Vakfı ile İlgili Üç Yeni Belge", a.e., s. 21; Hasibe Mazioğlu, "Hacı Bayram'ın Şiirleri ve Mektupları", a.e., s. 102-113; İsmail Erünsal, "Yeni Bir Kaynağın Işığında Somuncu Baba", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 298-314; a.mlf., "Abdurrahman el-Askerî's Mir'âtü'l-ışık: A New Source for the Melâmî Movement in the Ottoman Empire during the 15th and 16th Centuries", *WZKM*, sy. 84 (1993), s. 95-115; Orhan Köprülü, "Velâyet-nâme-i Sultan Şücâeddin", *TM*, XVII (1972), s. 177-184; W. C. Hickman, "Who was Kemal Umî", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, IV-V, İstanbul 1976, s. 57-79; Orhan Bilgin, "Şeyhî Hakkında Yeni Bilgiler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, İstanbul 1993, s. 123-139.

